

УДК 327 (73:540) «196»: [339.96:338.439.6]

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476241>**П. Е. Уллах**

аспірант історичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

РОЛЬ США У «ЗЕЛЕНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ» В ІНДІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1960-х РОКІВ)

Стаття присвячена дослідженню впливу США на проведення перетворень у сільському господарстві Індії у другій половині 1960-х років («зелена революція») та наслідків індійсько-американського співробітництва в продовольчій сфері як для індійської економіки, так і для взаємовідносин між цими двома країнами в цілому. Використовуючи масив наявних документальних даних та наукових досліджень, автор вивчає особливості втілення «зеленої революції» в Індії в контексті загального зовнішньополітичного курсу США у Південній Азії в означений період. Автор приходить до висновку, що хоч США в першу чергу займалися реалізацією власних інтересів, їхня діяльність все одно виявилася корисною для розвитку економіки Індії.

Ключові слова: Індія, США, зелена революція, постачання, продовольство, Ганді, Джонсон

Статья посвящена исследованию влияния США на проведение преобразований в сельском хозяйстве Индии во второй половине 1960-х годов («зеленая революция») и последствий индийско-американского сотрудничества в продовольственной сфере как для индийской экономики, так и для взаимоотношений между двумя странами в целом. Используя массив имеющихся документальных данных и научных исследований, автор изучает особенности воплощения «зеленой революции» в Индии в контексте общего внешнеполитического курса США в Южной Азии в указанный период. Автор приходит к выводу, что хоть США в первую очередь занимались реализацией собственных интересов, их деятельность все равно оказалась полезной для развития экономики Индии.

Ключевые слова: Индия, США, зеленая революция, поставки, продовольствие, Ганди, Джонсон

The article is dedicated to the research of the United States influence on carrying out reforms in the agricultural sector in India during the second half of the 1960s (the "green revolution") and the consequences of the Indo-US cooperation in the agricultural sector for the Indian economy as well as for the relations between these two countries in general. Using an array of available documentary evidence and scientific researches, the author examines the features of the embodiment of the "green revolution" in India in the context of overall United States foreign policy in South Asia during the designated period. The author concludes that although the United States primarily engaged in the realization of their own interests, their activities were useful for the economic development of India. India with the help of the United States reached the level of food self-sufficiency, significantly improved the situation in the agricultural sector and could deal with other problems without being distracted by solving the food problem accompanied by a rapid population growth.

Keywords: India, USA, Green Revolution, supplies, rations, Gandhi, Johnson

Постановка проблеми. Станом на середину 1960-х років одним із найефективніших інструментів впливу на країни третього світу, і зокрема на Індію, для США залишалися постачання продовольства. Вони давали можливість добиватися політичних поступок, чинити тиск на індійський уряд і змушувати його виконувати певні

умови для отримання наступних партій. Індія, не маючи високорозвиненого сільськогосподарства, внаслідок стрімкого зростання населення відчувала гостру потребу в імпорті продуктів харчування та була вимушена приймати їх на тих умовах, що пропонувалися американцями. Звичайно, такий стан справ викликав критику з боку

ряду впливових індійських політиків та чималої кількості істориків, що займалися цією чи суміжними проблемами. Тому ми хочемо з'ясувати, який реальний вплив на Індію мала американська продовольча політика.

Аналіз актуальних досліджень. Серед досліджень, використаних при написанні статті – роботи К. Алберг [5; 6], Р. Доела та К. Харпер [9], присвячені безпосередньо співробітництву США та Індії в продовольчій сфері; Г. Джонса [15] про американську допомогу, що надавалася іншим країнам; Н. Сінгха [26], М. Двіведі та У. Каккера [10] про американо-індійські відносини; дослідження Ф. та Є. Юрлових [3], Д. Мелона [21], Т. та Б. Меткальфів [22] щодо історії Індії в цілому або її окремих аспектів. Говорячи про джерела, варто відзначити розсекречені 2015 року щоденні зведення ЦРУ для президентів США [28], матеріали Державного архіву Російської Федерації [1; 2], дані західної преси [8; 12; 19; 27; 29; 30; 31] та опубліковані на сайті Держдепартаменту США тематичні документи, які було розсекречено 1999 року [20].

Мета нашої статті – визначити, яку роль США відіграли в аграрній «зеленій революції», що відбулася в Індії у другій половині 1960-х років та згодом дозволила Нью-Делі відмовитися від американських постачань без будь-яких втрат для своєї.

Виклад основного матеріалу. У досліджувані нами роки продовольча політика США у країнах «третього світу» регулювалася Публічним законом 480 («Продовольство заради миру»), що містив три ключові статті [24]. Перша дозволяла здійснювати пільгові продажі продовольства (продаж за місцеву валюту, видача у кредит на 20-30 років), друга – безкоштовно постачати продовольство в разі виникнення екстрених обставин, а третя передбачала видачу грантів у вигляді продовольства в тому випадку, якщо уряд країни-реципієнта проводив певні перетворення, яких очікував Вашингтон. З одного боку, цей закон допомагав швидше постачати зерно в ті країни, які його гостро потребували, а з іншого – сприяв виведенню з американського ринку надлишків, що дестабілізували його через постійне зниження цін [20, Docs. 463, 465].

Постачання американського продовольства за Законом 480 у 1965 році складали приблизно 8-10% від його загальної кількості, споживаної в Індії [23, р. 144]. Втім, того року простежувалося небажання Білого дому підписувати довгострокові угоди, адже, як свідчать документи, американська адміністрація не хотіла втрачати важіль впливу на Нью-Делі і побоювалася, що індійське керівництво буде сприймати постачання із США як належне [20, Docs. 113, 136]. Індія просила підписати дворічну угоду на постачання 16 млн тон продовольства, в той час як США були згодні лише на 7 млн тон протягом одного року. Вашингтон на поступки не пішов, почавши замість цього використовувати тактику «короткого повідця», в рамках якої всіляко ухилявся від підписання довгострокових угод і перед кожним постачанням висував певні вимоги до Нью-Делі [26, р. 173]. В Індії така політика викликала хвилю критики. Наприклад, майбутня глава індійського уряду Індіра Ганді говорила, що її країна воліла б залишитися без чужої допомоги, аніж відчувати через неї тиск [20, Docs. 216, 233, 258].

У Вашингтоні політика «короткого повідця», за великим рахунком, підтримувалася тільки президентом Ліндоном Джонсоном, і навіть Міністерство сільського господарства вважало її шкідливою для інтересів США [20, Doc. 288; 25, р. 40]. Аби запобігти подібного роду критиці, президент продовжував короткотермінові угоди тільки після того, як експерти підтверджували «відповідність такого кроку інтересам США». Пізніше помічники Джонсона Макгеорг Банді та Роберт Комер визнали, що саме така політика дозволила «заштовхати в глотку Індії» аграрну революцію [5, р. 679, 681-684, 687].

Ситуація почала змінюватись у листопаді 1965 року, коли виявилось, що через посуху врожай в Індії може скласти від 76 до 85 млн тон [28, 20.12.1965], хоча 1964 року було зібрано 88 млн тон, і відтоді США розраховували на більш високі показники [20, Doc. 245; 28, 12.07.1965]. Унаслідок посухи перед Індією постала реальна загроза голоду – в середньому на одного її мешканця тепер припадало не більше 410

грам продовольства на добу [19, 17.09.1965, Р. 1; 28, 13.11.1965; 31, 8.11.1965, р. В4].

До кінця року прогнози щодо врожаю тільки погіршувалися, і в підсумку його обсяг склав 74 млн тон [20, Docs. 357, 393; 23, р. 144]. Положення Індії ускладнювалося недостатньою пропускнуою спроможністю її портів, до того ж розподіл імпортного продовольства і якість його зберігання залишали бажати кращого [20, Docs. 268, 270; 31, 2.01.1966, р. А20], в країні різко зросли ціни на зерно та почалися спорадичні продовольчі бунти [28, 12.07.1965; 31, 4.06.1965, р. А15].

Небажанням підписувати довгострокові угоди навіть в цих умовах Джонсон хотів показати, що не піде на поступки без виконання Індією вимог з боку Вашингтону. Таку поведінку можна назвати шантажем [26, р. 178], тож деякі автори до сьогодні трактують цю ситуацію дещо перекручено: вони вважають, що Індія проводила «зелену революцію» мало не всупереч волі США, не бажаючи виконувати забаганки останніх [3, р. 672; 10, р. 140; 21, р. 221].

Наявні документальні свідчення дозволяють поставити ці твердження під сумнів. Ще навесні 1965 року посол США в Індії Честер Боулста і його соратники запропонували програму розвитку сільського господарства Індії, яка передбачала її вихід на самозабезпечення зерном до 1970 року. У Вашингтоні вона була схвалена, але через індо-пакистанський конфлікт, спочатку в Ранні, а згодом у Кашмірі, її реалізацію відклали [14, р. 58].

Після індо-пакистанської війни серпня-вересня 1965 року Джонсон санкціонував переговори щодо реалізації програми, ідеї якої були схожі з ідеями Боулса. США настільки активно взялися за цю справу, що навіть про проект «зеленої революції» (серія перетворень, спрямованих на розвиток і підвищення ефективності сільського господарства) індійський міністр сільського господарства Чидамбарам Субраманьям домовлявся зі своїм американським колегою Орвіллом Фріманом [20, Docs. 249, 253].

Фріман і Субраманьям зустрілися в Римі 26 листопада 1965 року, де зуміли домовитися про план розвитку сільського господарства Індії. Підписана ними угода пе-

редбачала використання наукових досягнень у сільському господарстві, зростання цифри середнього споживання їжі в Індії, надання 5 млрд дол. інвестицій, інтенсифікацію виробництва добрив та умов їхнього ввезення з-за кордону, ліквідацію потреби в імпорті зерна тощо [20, Doc. 253]. Також документ передбачав надання пільг для приватних іноземних компаній, які виявили бажання інвестувати в індійську індустрію добрив [23, р. 149]. Оговорювалося, що допомогу від США Індія зможе отримувати у випадку виконання пунктів про модернізацію сільського господарства.

Як показали подальші події, Римська угода Фрімана-Субраманьяма стала дорожньою картою для індійської «зеленої революції». Звичайно, угоду можна вважати актом примусу – у Індії тоді не було іншого вибору, окрім як підписати цей документ, адже зерна вочевидь не вистачало, а в достатніх кількостях його могли дати тільки США.

Зобов'язання, які дав Субраманьям, у Вашингтоні були оцінені як «вражаючі», бо збільшення обсягів врожаю в Індії завжди нівелювалося швидким зростанням кількості населення, а Нью-Делі зобов'язався цю тенденцію ліквідувати [31, 15.07.1965, р. А20]. Не дивно, що незабаром у США було озвучено думку відносно підписання довгострокової угоди про постачання до Індії зерна за Законом 480 [20, Docs. 254-257; 31, 5.11.1965, р. А1].

Субраманьям намагався замовчувати підписання угоди, побоюючись опозиції з боку урядових спеціалістів із планування, які виступали за індустріалізацію, та з боку Міністерства фінансів, яке було проти використання невеликих валютних резервів для придбання насіння та добрив [23, р. 149]. Тим не менш, індійський уряд схвалив угоду і визнав розвиток сільського господарства головним економічним пріоритетом, вирішив виділити від 52 до 79 млн дол. на придбання добрив та освоїти 35 млн акрів землі, почав модернізацію портів і шляхів доставки [20, Docs. 258, 270, 273; 27, 10.12.1965, Р. 12]. Натомість Індія домоглася від США публічних гарантій того, що вони максимально посприяють запобіганню голоду [31, 23.12.1965, р. А4]. Додатково

Нью-Делі попросив у Вашингтоні сплатити перевезення американського зерна, яке в екстреному порядку постачалося для подібних цілей [8, 29.12.1965, Р. 6; 29, 29.12.1965, Р. 7].

США, зі свого боку, вирішили дати Індії 50-мільйонний кредит на добрива, 1,5 млн тон зерна, а також закликали світове співтовариство до аналогічних дій [20, Docs. 258, 260]. Усього за підсумками 1965 року Індія імпортувала 11 млн тон зерна, з яких 8,5 млн тон – американського [20, Doc. 393].

Уже в січні 1966 року Комер і американська преса [19, 3.01.1966, р. А5] побачили Індію «на початковому етапі аграрної революції» [20, Doc. 279]. Віце-президент США Г'юберт Хамфрі та держсекретар Дін Раск хвалили Індію за здійснені зусилля з виконання тих зобов'язань, які були дані в Римі [20, Docs. 287, 296].

З огляду на все це, Субраманьям попросив США про постачання протягом 1966 року 10 млн тон зерна та 1 млн тон сорго [20, Doc. 281]. Фріман був за нові постачання, однак Джонсон з ними не поспішав, чим викликав у індійців підозри в спробах поглибити продовольчу кризу заради політичних дивідендів [9, р. 77; 13, р. 5; 17, Doc. 94; 18, р. 19; 23, р. 152].

Джонсон неодноразово наполягав, що не допомагатиме Індії, якщо її керівництво не припинить робити «безвідповідальні заяви». Саме так президент оцінив висловлювання посла Індії Бадж Кумара Неру про те, що відправка зерна в його країну «нічого не коштує для США» [20, Docs. 289, 303]. Неру розповідав американському лідерові і про зростаючу загрозу голодних бунтів у Кералі, «оплоті індійського комунізму» [20, Doc. 298; 28, 31.01.1966; 31, 12.02.1966, р. А20]. Насправді ж загрозливим виявилось становище у штатах, які найбільше постраждали від неврожаю та звинуватили центральний уряд у потуранні іншим штатам, де ситуація була не настільки критичною [28, 15.02.1966]. У Західній Бенгалії і Панджабі почалися масові заворушення, бунтували племена на північному сході країни, а зростання цін на продукти могло спровокувати бунти і в Західній Індії [27, 07.02.1966, р. 6; 28, 16.03.1966, 1.04.1966,

23.06.1967]. Як впливає з документів ЦРУ, розвідуправління уважно спостерігало за всіма цими процесами і звітувало про них Джонсону, через що попередження Неру могли сприйматися президентом лише як невміла спроба шантажу [28, 6.04.1966, 21.12.1966].

Однак 3 лютого 1966 року Індії виділили 3 млн тон зерна на пільгових умовах [20, Doc. 291; 31, 5.02.1966, р. А7]. У квітні Джонсон запропонував Індії ще 3,5 млн тон, і Конгрес його в цьому підтримав [19, 31.03.1966, р. А1; 27, 2.04.1967, р. 14; 31, 7.04.1966, р. А1]. Під час одного з виступів перед конгресменами президент навіть звинуватив КНР і Пакистан в тому, що своїм недружнім ставленням вони заважають Індії зосередитися на розвиткові сільського господарства і тим самим заважають реалізації цілей США в Південній Азії [5, р. 133].

Подібні перепади у настроях Джонсона можна пояснити двома факторами. По-перше, він дозволяв відправку зерна невдовзі після імплементації Індією окремо взятих пунктів узгодженої із західними організаціями програми економічних реформ. По-друге, Ганді регулярно запевняла у вірності Римській угоді й обіцяла підтримку агрономічних досліджень, а звіти американських фахівців, що надсилалися з Індії, підтверджували наявність певних успіхів у галузі сільського господарства [20, Docs. 296, 297].

У самій Індії далеко не всі вітали курс Ганді. У середині правлячої партії Індійський національний конгрес (ІНК) прем'єра критикували за видачу американцям дозволу на будівництво й використання заводу з виробництва добрив [27, 16.02.1966, р. 7]. Комуністи та ліві наполягали на тому, що СРСР теж допомагає Індії, але при цьому не втручається в її економічну політику [7, р. 15; 20, Doc. 298]. Представники опозиційних Ганді сил стверджували, що СРСР допомагав Індії в індустріалізації, інженерних дослідженнях і розвідці нафтових родовищ, а ось США подібного роду допомогу надавати не хотіли [14, р. 59].

Такі звинувачення, вважаємо, є не зовсім коректними. Як мінімум, США всіляко сприяли модернізації індійського сільського господарства [5, р. 695]. В Індії працював

американський агроном Норман Борлоуг, який отримав Нобелівську премію миру і кілька вищих індійських нагород за роботу над збільшенням кількості та якості врожаю. За допомоги США в Індії було побудовано ряд великих фабрик добрив, в Америці навчалися індійські менеджери і техніки [1, л. 86; 25, р. 396]. Крім того, США допомагали з електрифікацією сільської місцевості, іригацією, надсилали експертні групи тощо [16, р. 169].

У зв'язку з цим варто звернути увагу на візит Ганді в США в березні 1966 року. Тоді Джонсон і Раск не побачили в ній політика, який тверезо оцінює масштаб проблем в Індії, проте їй все одно було надано обіцянки щодо надання Вашингтоном допомоги більш ніж на 1 млрд дол. [4, р. 72; 5, р. 692; 20, Doc. 307]. Через місяць Ганді жорстко виступила проти опонентів програми американської допомоги і заявила, що саме в ній криється ключ до вирішення продовольчої проблеми [20, Docs. 332, 334; 28, 28.04.1966] і що саме американське зерно 1965 року допомогло уникнути масштабного голоду [20, Doc. 337]. Після таких заяв особистість індійського прем'єра у Вашингтоні стали оцінювати більш позитивно, а Раск почав активніше виступати за додаткові постачання зерна [11, р. 53; 28, 1.06.1966].

Досить інтенсивну діяльність США розгорнули на міжнародній арені. Станом на квітень 1966 року вони звернулися з проханням про допомогу Індії до 113 країн, і 20 з них погодилися допомогти [20, Docs. 312, 314, 318; 31, 26.05.1966, р. A21]. Завдяки американським зусиллям Індія до кінця липня того ж року отримала від третіх країн 1,2 млн тон зерна, гроші на придбання ще 1,5 млн тон і добрива на суму 150 млн дол. [20, Doc. 357].

Держдепартамент наполягав, що в подальшому такої щедрості індійці можуть чекати тільки в разі успішного розвитку сільського господарства [20, Doc. 315]. Джонсон, однак, став обережно говорити про те, що Нью-Делі дійсно намагається вирішити свої проблеми, тож продовжив виділяти кредити. Очікувалося, що завдяки вжитим заходам Індія збере на 20-25% бі-

льше врожаю, ніж 1965 року [20, Docs. 320, 330, 334].

Станом на середину 1966 року американці були задоволені тим, як діє Індія – покращилася селекція, підвищилася ефективність використання водних ресурсів, зростало виробництво добрив [20, Docs. 358, 367; 31, 11.07.1966, р. A19]. Ганді запевняла, що її уряд зробить все можливе, щоб через 5 років Індія змогла самостійно забезпечувати себе продовольством [20, Doc. 368; 31, 7.05.1968, р. A18]. Проте, коли в липні Фріман особисто відвідав Індію, він дійшов висновку, що новий врожай через другий посушливий рік поспіль може бути гіршим, ніж торішній [5, р. 696; 27, 15.07.1966, Р. 5; 28, 10.10.1966; 31, 15.07.1966, р. A13]. Очікувалося, що до кінця осені буде зібрано 78,5 млн тон врожаю [20, Doc. 397].

В результаті Індії знову знадобився масштабний імпорт зерна, проте Джонсон говорив про те, що індійські урядовці не поспішають із реалізацією своїх зобов'язань, але намагаються вибити собі пільгові умови постачань і критикують в'єтнамську політику США заради залучення електорату напередодні виборів і схвалення з боку СРСР [5, р. 698; 20, Docs. 389, 393; 26, р. 175]. Також він висловлював невдоволення тим, що Індія не скасувала продовольчі зони, які гальмували розподіл продовольства по країні, бо були введені ще за часів британського панування і не відповідали новому адміністративному поділу країни [5, р. 698; 20, Docs. 467, 471].

Для уточнення наявних даних в Індію спочатку відправили спеціалістів Міністерства сільського господарства США, а згодом – делегацію у складі трьох конгресменів. Усі вони дійшли однакових висновків: Індія ретельно виконує свої зобов'язання, однак через нову посуху запланованого показника збору врожаю досягти не вдасться [20, Docs. 390, 392, 409]. Фріман припускав, що для виправлення ситуації та придушення ймовірних бунтів Нью-Делі доведеться або використовувати армію, або купити зерно за валюту [20, Docs. 393, 395]. Щоб не допустити жодного з цих варіантів, він запропонував виділити Індії додаткові 2 млн тон зерна [20, Doc. 395].

Джонсон неохоче реагував на попередження, за що отримував розгромні відгуки в пресі і звинувачення в спробах шантажувати країну, що знаходиться на межі голоду [9, р. 77; 14, р. 60; 26, р. 177; 29, 1.12.1966, р. 9; 31, 23.11.1966, р. А9]. Негативно сприймалися і спроби президента використовувати тему голоду для тиску на Конгрес і громадську думку [8, 28.09.1966, р. В9; 25, р. 236; 29, 24.12.1966, р. 9; 30, 4.02.1967, р. 1]. Сам Джонсон пояснював, що Індія закуповувала зерно в інших країн за ринковою ціною, а у США вимагала за пільговою, при цьому постійно дорікаючи американцям за «небажання допомагати в ліквідації загрози голоду» [20, Doc. 399; 31, 22.12.1966, р. А14].

За підсумками 1966 року США надали Індії 8 млн тон зерна, однак цього було замало – нова посуха і нестача врожаю призвели до того, що на північному сході країни (Біхар, Уттар-Прадеш) близько 75-80 млн людей опинилися на межі голоду, а наступний великий врожай очікувався тільки в жовтні 1967 року [20, Doc. 401; 31, 12.11.1966, р. А26]. Через це потреби Індії в імпорті зерна впродовж 1967 року стали оцінювати в 8-11 млн тон замість очікуваних 5-7 млн тон [20, Docs. 408, 411, 413].

У 1967 році підхід США до продовольчої проблеми змінився – вони вирішили домогтися в Консорціумі економічних донорів Індії співвідношення допомоги в пропорції «50% від нас, 50% – від інших» [20, Doc. 409; 31, 3.02.1967, р. А1]. Конгрес ідеї президента підтримав, однак все ж пропонував безкоштовно виділити Індії зерна на 103-190 млн дол. [31, 11.03.1967, р. А12]

Ця концепція зрештою виявилася невдалою, бо конкретні зобов'язання про допомогу надала тільки ФРН, а інші держави висунули надто не вигідні для Індії умови її отримання [19, 19.01.1967, р. 26; 20, Docs. 418, 429]. США лобіювали пом'якшення цих умов, і зрештою треті країни пішли на поступки, надавши Індії гроші на придбання 4,2 млн тон зерна [20, Docs. 434, 441, 442]. Примітно, що перші питання щодо продовження отримання продовольства постали за лічені тижні до загальних виборів в Індії (лютий 1967 р.), тому скорочення пос-

тачань підсилило б критиків уряду Ганді і знизило рейтинги ІНК.

ЦРУ ретельно відстежувало хід лютневих виборів, від підсумків яких залежало, чи буде Індія продовжувати співпрацю з США та «зелену революцію» [28, 11.01.1967, 16.03.1967]. ІНК виграв вибори, але його представництво в органах влади скоротилося, а у 8 штатах він навіть втратив більшість [20, Doc. 424; 28, 23.02.1967, 3-4.03.1967, 10.03.1967]. У цілому ж США влаштовували такі підсумки виборів (Ганді залишилася на посаді), і в березні 1967 року американський Конгрес схвалив програму продовольчої допомоги Індії. Зі свого боку, Індія пообіцяла 50 % комерційних закупівель зерна здійснювати в США [20, Docs. 426, 427, 447].

Прогнози врожаю в Індії на 1967 рік довгий час залишалися оптимістичними: очікувалося, що він складе рекордні 95 млн тон [27, 28.10.1967, р. 1; 29, 23.10.1967, р. 8]. Боулс, хвалячи Індію за досягнуті успіхи, все ж вказував на ряд існуючих проблем. Імпортні постачання зерна зменшилися якраз тоді, коли густонаселені штати Біхар та Уттар-Прадеш охопив голод, а дощів випало більше необхідного, що призвело до підтоплення продовольчих складів [19, 5.08.1967, р. 11; 20, Docs. 444, 452]. Були зафіксовані провал кампанії по боротьбі з гризунами та невисоке зростання продуктивності в сільському господарстві [8, 18.04.1967, р. 1; 19, 8.11.1967, р. А1; 31, 29.01.1967, р. В13]. Ніхто не міг заперечити і того факту, що Індія, як і раніше, потребувала значних обсягів іноземного зерна, незалежно від кількості опадів й обсягу врожаю [12, 2.07.1967, р. 2В]. Джонсон, хоч і тяжів до політики «короткого повідця», 1 вересня 1967 розпорядився надати Індії додатковий 1 млн тон продовольства [31, 2.09.1967, р. А1].

Це можна пояснити тим, що США визнавали необхідність виділення Індії такої кількості зерна, яка «запобігла б політичному хаосу» [27, 3.11.1967, р. 7]. Американців обнадіювало, що збереженню більш-менш стабільної ситуації в Індії сприяли постачання від інших держав – Австралії, Канади, ФРН, Японії, Франції, Італії, Бельгії, Великобританії, Нідерландів тощо [20, Doc.

456]. Виходячи з цього, США попередили Індію, що 1968 року їй не варто чекати пільгових постачань на суму більшу, ніж 250 млн дол. [20, Doc. 458; 31, 9.11.1967, р. D7]

Індія, яка 1967 року зуміла зібрати рекордний врожай (95 млн тон), оцінювала свої потреби в імпорті протягом 1968 року на рівні 6-7 млн тон замість спочатку прогнозованих 10-11 млн тон [27, 27.11.1967, р. 1; 28, 26.09.1967]. За підсумками 1967 року Індія отримала приблизно 5,8 млн тон продовольства від США загальною вартістю приблизно 583 млн дол. [2, л. 44; 18, р. 19; 20, Docs. 507]

У 1968 році ставлення США до продовольчого питання в Південній Азії знову змінилося [20, Docs. 461, 463, 475]. Американці з'ясували, що на їх продовольчих складах накопичилася надмірна кількість зерна, тож на експорт можна було виділити додаткових 11 млн тон. При цьому жодна країна, крім Індії та Пакистану, не могла прийняти більше 500 тис. тон, тому до Південної Азії планувалося відправити хоча б 7,5 млн тон [20, Docs. 478, 482]. Така постановка питання дала критикам США переконливий привід говорити про те, що постачання завжди були інструментом із продажу надлишків, а не засобом допомогти нужденним країнам [20, Doc. 465].

Не можна не помітити, що 1968 року Джонсон став значно менше цікавитися питанням про продовольчі постачання [14, р. 46], однак за підсумками 1968 року Індія все ж отримала від США продовольства на 619 млн дол. [18, р. 19].

Зниження уваги до продовольчого питання у Вашингтоні пояснювали тим, що кризовий етап було пройдено, загроза голоду минула, а Індія була на шляху до самозабезпечення продовольством [19, 17.04.1968, Р. 21, 29.04.1968, Р. 25; 27, 18.04.1968, Р. 14]. Проведені в аграрному секторі перетворення (перехід на високоякісне насіння, механізація, використання хімічних добрив, виведення нових сортів, розширення площі зрошуваних угідь тощо) дозволяли Індії сподіватися восени 1968 року на врожай обсягом 90 млн тон, незважаючи на недостатність опадів [19, 29.04.1968, р. 25]. Підсумкова цифра виявилася навіть вищою і

становила 96,5 млн т [27, 3.08.1968, Р. 3; 28, 1.08.1968; 31, 21.01.1969]. Імпорт зерна відтепер був потрібен Індії для збереження низьких цін на нього, створення резервів і продовження реформ у сільському господарстві, а імпорт добрив – в основному для забезпечення нормального збору врожаю 1969 року [20, Doc. 521; 31, 6.11.1968, р. A16].

За президентства Річарда Ніксона радикальних змін у продовольчій політиці США стосовно Індії не відбулося, він продовжив практику періодичного підписання договорів на постачання [17, Docs. 12, 28; 25, р. 399], хіба що рішення стали прийматися швидше і з меншою кількістю обговорень, аніж при Джонсоні. Справа в тому, що успіхи «зеленої революції» в Індії ставали дедалі більш очевидними, і тепер від швидкості прийняття рішень у Вашингтоні багато в чому залежало, чи купить вона запропоновані партії зерна, яке в США знову виявилось в надлишку [15, р. 16; 17, Doc. 85; 30, 22.06.1970, р. 72]. У 1970 році Індія зібрала 100 млн тон врожаю і скоротила імпорт продовольства з США, а 29 грудня 1971 року взагалі від нього відмовилася [25, р. 407; 27, 7.03.1970, Р. 4; 31, 7.06.1970, Р. B3], тобто досягла рівня самозабезпечення продовольством [15, р. 15; 19, 1.06.1969, р. F3; 12, 14.09.1969, р. 13C]. Однак не можна залишати поза увагою, що після рекорду 1970 року обсяги зібраного в Індії врожаю не зростали ще п'ять років, і країна залишалася залежною від інтенсивності мусонних дощів [22, р. 250].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Масив розсекречених і нині доступних внутрішньовідомчих документів показує, що для США в період між індо-пакистанськими війнами 1965 та 1971 років підтримка «зеленої революції» в Індії стала завданням №1 в Південній Азії, і до його реалізації долучилися майже всі ключові відомства.

Було б невірним говорити, що США просували «зелену революцію» лише заради забезпечення розвитку Індії. Ні, в першу чергу вони робили це задля реалізації власних інтересів: намагалися стабілізувати ситуацію в Південній Азії, що було неможливим в умовах голоду в густонаселеній Індії.

Використані методи тиску нерідко критикуються, однак ми вважаємо більш актуальним дивитися на результати дій США: Нью-Делі зумів нагодувати населення, масштабних голодних бунтів не відбулося, країна залишилася єдиною і контрольованою центральним урядом, а згодом вийшла на самозабезпечення продовольством і змогла перейти до вирішення інших проблем.

Перспективні напрями для подальшо-

го вивчення теми – дослідження впливу співробітництва Індії з міжнародними фінансовими інституціями, в рамках якого було девальвовано рупію (1966) на хід здійснення перетворень у аграрному секторі, а також вивчення питання про те, як «зелена революція» та співробітництво з США впливали на внутрішньополітичну ситуацію в Індії та, зокрема, на рейтинги і репутацію її прем'єр-міністра Індіри Ганді.

ЛІТЕРАТУРА

1. ГАРФ. – Ф. Р4459. – Опис. 43. – Дело №43/6, т. 1. – Досьє иностранной общеполитической информации ТАСС. Индия. Отношения с капиталистическими странами. 1 января 1971 – 30 декабря 1971. – 322 листа.
2. ГАРФ. – Ф. Р4459. – Опис. 43. – Дело №65, т. 4. – Досьє иностранной общеполитической информации ТАСС. Индия – президент, премьер-министр, правительство, парламент, партии. 17 июня 1967 – 12 сентября 1967. – 307 листов.
3. Юрлов Ф. Н. История Индии. XX век / Ф. Н. Юрлов, Е. С. Юрлова. – Москва: Издательство ИВ РАН, 2010. – 920 с.
4. Aggarwala A. C. *Legacy of Indira Gandhi* / A. C. Aggarwala, S. C. Aggarwala. – New Delhi, Socialist age publications, 1985. – 314 p.
5. Ahlberg K. L. “Machiavelli with a Heart”: The Johnson Administration's Food for Peace Program / Ahlberg K. L. // *Diplomatic History*. – 2007. – Vol. 31, Issue 4. – P. 665-701.
6. Ahlberg K. L. *Transplanting the Great Society: Lyndon Johnson and Food for Peace* / Ahlberg K. L. – University of Missouri Press, 2008. – 260 p.
7. Bhagwati J. *The Implications of Recent Developments in American-Indian Relations* / J. Bhagwati, M. Weiner, J. Lewis // *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. – 1973. – Vol. 26, №9. – P. 9-40.
8. *Chicago Tribune*
9. Doel R. E. *Prometheus Unleashed: Science as a Diplomatic Weapon in the Lyndon B. Johnson Administration* / E. R. Doel, K. C. Harper // *Osiris*. – 2006. – Vol. 21, №1. – P. 66-85.
10. Dwivedi M. *Reexamining Indo-U.S. Relations* / M. Dwivedi, U. Kacker // *Journal of Third World Studies*. – 2013. – Vol. XXX, №2. – P. 137-150.
11. Gould H. A. *The South Asia Story: The First Sixty Years of U.S. Relations with India and Pakistan* / Gould H. A. – Los Angeles, SAGE, 2010. – 136 p.
12. *Hartford Courant*.
13. Jain B. M. *Indo-US Relations: Obstacles and Opportunities* / Jain B. M. // *Indian Journal of Asian Affairs*. – 1988. – Vol. 1, №1. – P. 1-27.
14. Jha D. C. *U. S. Policy towards India* / Jha D. C. // *The Indian Journal of Political Science*. – 1976. – Vol. 37, №1. – P. 41-70.
15. Jones G. *American Development Assistance* / Jones G. // *Journal of Third World Studies*. – 2013. – Vol. XXX, №2. – P. 11-37.
16. Kaul B. N. *India and Superpowers* / Kaul B. N. – New Delhi, Pulse Publishers, 1989. – 203 p.
17. Keefer E. C. *Foreign Relations of the United States, 1969-1976. Documents on South Asia, 1969-1972* / Ed. by E. C. Keefer, L. J. Smith // [Електронний ресурс]: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve07>.
18. Kochanek S. A. *U.S. Foreign Policy in South Asia* / Kochanek S. A. // *Pakistan Horizon*. – 1993. – Vol. 46, №3/4. – P. 17-25.
19. *Los Angeles Times*.
20. Mallon G. *Foreign relations of the United States, 1964-1968. Vol. XXV. Department of State Office of the Historian Bureau of Public Affairs* / G. Mallon, D. Patterson, L. Smith // [Електронний ресурс]: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v25>.
21. Malone D. M. *Does the Elephant Dance?: Contemporary Indian Foreign Policy* / Malone D. M. – Oxford, Oxford University Press, 2011. – 450 p.
22. Metcalf B. D. *A Concise History of Modern India* / B. D. Metcalf, T. R. Metcalf. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 337 p.
23. Paarlberg R. L. *Food trade and Foreign Policy. India, the Soviet Union and the United States* / Paarlberg R. L. – London, Ithaca, Cornell University Press, 1985. – 267 p.
24. *Public Law 480-July 10, 1954* // [Електронний ресурс]: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-68/pdf/STATUTE-68-Pg454-2.pdf>.
25. Rudolph L. *The Regional Imperative. The Administration of US Foreign Policy Towards South Asian States Under Presidents Johnson & Nixon* / L. Rudolph, S. H. Rudolph. – Atlantic Highlands, Humanities Press Inc., 1980. – 464 p.
26. Singh N. *India & the United States* / Singh N. – New Delhi, Anmol Publications, Pvt Ltd. – 2005. – 307 p.
27. *The Christian Science Monitor*.
28. *The Collection of Presidential Briefing Products from 1961 to 1969. CIA's Historical Review Program* // [Електронний ресурс]: <http://www.foia.cia.gov/collection/PDBs?page=1>.
29. *The Guardian*.
30. *The New York Times*.
31. *The Washington Post*.

REFERENCE

1. GARF. – F. R4459. – Opis. 43. – Delo №43/6, t. 1. – *Dos'e inostranoj obshhepoliticheskoi informacii TASS. Indija. Otnoshenija s kapitalisticheskimi stranami. Ijanvarja 1971 – 30 dekabnja 1971.* – 322 lista.
2. GARF. – F. R4459. – Opis. 43. – Delo №65, t. 4. – *Dos'einostrannojobshhepoliticheskoi informacii TASS. Indija – prezident, prem'er-ministr, pravitel'stvo, parlament, partii. 17ijunja 1967 – 12 sentjabnja 1967.* – 307 listov.
3. Jurlov F. N. *Istorija Indii. XX vek* / F. N. Jurlov, E. S. Jurlova. – M.: Izdatel'stvo IV RAN, 2010. – 920 s.
4. Aggarwala A. C. *Legacy of Indira Gandhi* / A. C. Aggarwala, S. C. Aggarwala. – New Delhi, *Socialist age publications*, 1985. – 314 p.
5. Ahlberg K. L. "Machiavelli with a Heart": *The Johnson Administration's Food for Peace Program* / Ahlberg K. L. // *Diplomatic History*. – 2007. – Vol. 31, Issue 4. – P. 665-701.
6. Ahlberg K. L. *Transplanting the Great Society: Lyndon Johnson and Food for Peace* / Ahlberg K. L. – University of Missouri Press, 2008. – 260 p.
7. Bhagwati J. *The Implications of Recent Developments in American-Indian Relations* / J. Bhagwati, M. Weiner, J. Lewis // *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. – 1973. – Vol. 26, №9. – P. 9-40.
8. *Chicago Tribune*
9. Doel R. E. *Prometheus Unleashed: Science as a Diplomatic Weapon in the Lyndon B. Johnson Administration* / E. R. Doel, K. C. Harper // *Osiris*. – 2006. – Vol. 21, №1. – P. 66-85.
10. Dwivedi M. *Reexamining Indo-U.S. Relations* / M. Dwivedi, U. Kacker // *Journal of Third World Studies*. – 2013. – Vol. XXX, №2. – P. 137-150.
11. Gould H. A. *The South Asia Story: The First Sixty Years of U.S. Relations with India and Pakistan* / Gould H. A. – Los Angeles, SAGE, 2010. – 136 p.
12. *Hartford Courant*.
13. Jain B. M. *Indo-US Relations: Obstacles and Opportunities* / Jain B. M. // *Indian Journal of Asian Affairs*. – 1988. – Vol. 1, №1. – P. 1-27.
14. Jha D. C. *U. S. Policy towards India* / Jha D. C. // *The Indian Journal of Political Science*. – 1976. – Vol. 37, №1. – P. 41-70.
15. Jones G. *American Development Assistance* / Jones G. // *Journal of Third World Studies*. – 2013. – Vol. XXX, №2. – P. 11-37.
16. Kaul B. N. *India and Superpowers* / Kaul B. N. – New Delhi, *Pulse Publishers*, 1989. – 203 p.
17. Keefer E. C. *Foreign Relations of the United States, 1969-1976. Documents on South Asia, 1969-1972* / Ed. by E.C. Keefer, L.J. Smith // [Електронний ресурс]: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve07>.
18. Kochanek S. A. *U.S. Foreign Policy in South Asia* / Kochanek S. A. // *Pakistan Horizon*. – 1993. – Vol. 46, №3/4. – P. 17-25.
19. *Los Angeles Times*.
20. Mallon G. *Foreign relations of the United States, 1964-1968. Vol. XXV. Department of State Office of the Historian Bureau of Public Affairs* / G. Mallon, D. Patterson, L. Smith // [Електронний ресурс]: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v25>.
21. Malone D. M. *Does the Elephant Dance?: Contemporary Indian Foreign Policy* / Malone D. M. – Oxford, *Oxford University Press*, 2011. – 450 p.
22. Metcalf B. D. *A Concise History of Modern India* / B. D. Metcalf, T. R. Metcalf. – Cambridge: *Cambridge University Press*, 2006. – 337 p.
23. Paarlberg R. L. *Food trade and Foreign Policy. India, the Soviet Union and the United States* / Paarlberg R. L. – London, Ithaka, *Cornell University Press*, 1985. – 267 p.
24. *Public Law 480-July 10, 1954* // [Електронний ресурс]: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-68/pdf/STATUTE-68-Pg454-2.pdf>.
25. Rudolph L. *The Regional Imperative. The Administration of US Foreign Policy Towards South Asian States Under Presidents Johnson & Nixon* / L. Rudolph, S. H. Rudolph. – Atlantic Highlands, *Humanities Press Inc.*, 1980. – 464 p.
26. Singh N. *India & the United States* / Singh N. – New Delhi, *Anmol Publications, Pvt Ltd.* – 2005. – 307 p.
27. *The Christian Science Monitor*.
28. *The Collection of Presidential Briefing Products from 1961 to 1969. CIA's Historical Review Program* // [Електронний ресурс]: <http://www.foia.cia.gov/collection/PDBs?page=1>.
29. *The Guardian*.
30. *The New York Times*.
31. *The Washington Post*.